

**Makarenko S.S. National identity as a part of the formation of the I-concept of personality**

*Specific features of the formation of the I-concept of personality through the expression of ethnic and national identity as the meaning of ideational national feeling are determined. The role of the national language as the main factor of national identity is revealed.*

**Key words:** *identity, ethnic identity, national identity, self-identification, affiliation, personalization, self-realization, self-consciousness.*

УДК 159.9:316.6

Ю.Я. Мединська

**РІВЕНЬ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ  
ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ  
БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ**

*Висвітлено теоретичні аспекти зв'язку рівня емоційного інтелекту з психологічною безпекою особистості.*

**Ключові слова:** *емоції, емоційний інтелект, віктимність, психологічна безпека, особистість.*

**Постановка проблеми.** Об'єктивно безпечна поведінка людини та суб'єктивне переживання нею стану безпеки, у тому числі психологічної, детерміновані і реальними життєвими обставинами, і суто психологічними чинниками, зокрема рівнем емоційного інтелекту особистості. Останній як здатність людини розуміти власні й чужі почуття, керувати ними є передумовою гармонійної та безпечної взаємодії особистості з іншими. Безпека, за висловлюванням А. Маслоу, є однією з базових потреб людини, котра «надбудована» над такими суто фізіологічними детермінантами життєдіяльності, як харчування, сон, сексуальний потяг [1]. Задоволення цієї потреби є передумовою реалізації наступних рівнів мотивації: потреби у приналежності, визнанні та самоактуалізації. Дані літератури, досвід практичної роботи у сфері психологічного консультування та психокорекції, зрештою поточне спостереження за іншими робить очевидним те, що оцінка рівня загрози різних ситуацій кожною людиною є суб'єктивною. Безпека є відчуттям, яке ґрунтується не на точних розрахунках всіх можливих ризиків ситуації, а на емоційно-оціночному, почасти інтуїтивному ставленні до загрози. Нині здійснено численні дослідження психології безпеки та ризику, у контексті яких дано оцінку складових особистісної безпеки [2; 3].

Як свідчить наш практичний досвід та підтверджують літературні джерела, у осіб, котрі мають різні психологічні проблеми, оцінка рівня небезпеки життєвих ситуацій часто неадекватна, або гіпертрофована, безпідставно перебільшена, або ж, навпаки, недостатньо чітка, без урахування всіх можливих ризиків. Частина клієнтів психолога схильні «відчитувати» більш-менш нейтральні ситуації як такі, що містить загрозу для психологічної цілісності та самооцінки, тому застосовують різноманітні захисні механізми та стратегії. Це значною мірою утруднює контакт із іншими, перешкоджає адаптації та загалом призводить до порушень у сфері інтерперсональних стосунків. Інші категорії клієнтів поводяться, застосовуючи не менш архаїчні механізми захисту, такі як заперечення, розщеплення, проєкція тощо. Вони ігнорують небезпеку або не можуть її оцінити у зв'язку з масивністю психопатологічної симптоматики.

Предметом цієї статті стане зв'язок між рівнем емоційного інтелекту особистості та її здатністю до формування адекватного відчуття безпеки чи загрози. У такому випадку йтиметься про осіб, котрі зберігають здатність до правильного тестування реальності як такої (іншими словами, у них відсутня продуктивна психопатологічна симптоматика), але мають порушення у сфері емоційної компетентності, означеної поняттям «емоційний інтелект». На нашу думку, недостатність емоційного інтелекту корелює з неадекватністю оцінки рівня ризиків життєвих ситуацій. Як свідчить досвід, психотерапевтична допомога часто спрямована на те, щоб підвищити рівень емоційного інтелекту, відрегулювати суб'єктивну оцінку рівня загрози, допомогти людині у побудові міжособистісних стосунків, відтак забезпечити суб'єктивне відчуття безпеки та комфорту. Зважаючи на вищесказане, актуальність цієї статті очевидна.

**Стан дослідження.** Поняття емоційного інтелекту є порівняно новим у психології, хоча перші дослідження з цієї теми розпочато ще в 20-ті роки ХХ ст. Е.Л. Торндайк запровадив поняття соціального інтелекту, що описувало здатність особи розуміти інших людей, управляти ними, тобто чинити розумно у взаємостосунках. Згодом Дж. Гілфордом та М. О'Саллівеном розроблено тест, спрямований на вимірювання соціального інтелекту [4]. Але статистична валідація тесту показала, що операціоналізувати це поняття доволі складно, оскільки виникають непередбачувані кореляції та перекривання з тестовими шкалами уже існуючих особистісних опитувальників, що мовою статистики свідчило про таке: діагностована сукупність ознак відповідає вже існуючим психологічним концептам. Усі кроки на шляху вивчення соціального інтелекту могли бути визнані недоречними, якби для науковців і практиків не залишалось очевидним, що успішність людини,

якість її життя, рівень задоволення своїми досягненнями залежать від певних властивостей емоційної сфери та соціальних комунікацій, а не лише від сукупності професійних умінь, знань, рівня загального інтелекту тощо. У 90-ті роки ХХ ст. поняття соціального інтелекту стало менш важливим, натомість актуалізувалися дослідження емоційного інтелекту, які чільні впродовж останніх 30 років.

Сучасні моделі по-різному визначають саме поняття та структуру емоційного інтелекту. Д. Гоулмен включає до нього здатність особистості до самомотивації, стійкість до розчарувань, контроль над емоційними спалахами, уміння відмовлятися від задовольень, регулювання настрою і уміння не давати переживанням заглушати здатність думати, співпереживати і надіятися [5]. Р. Бар-Он виділяє 5 сфер емоційного інтелекту: пізнання власної особи (емоції, впевненість у собі, самоповага, самореалізація, незалежність); навиків спілкування (міжособистісні взаємини, соціальна відповідальність, співпереживання); здатність до адаптації (вирішення проблем, оцінка реальності, пристосованість); управління стресовими ситуаціями (стійкість до стресу, імпульсивність, контроль); переважаючий настрій [6]. Дж. Мейер, М. Селовой включають у сферу емоційного інтелекту точність вираження емоцій; розуміння емоцій; здатність до використання емоцій у діяльності; управленні емоціями [7]. С. Люсін виділяє дві сфери емоційного інтелекту: внутрішньоособистісну та міжособистісну [4]. Ці учені пропонують власні методики діагностики емоційного інтелекту, до яких ще є певні застереження щодо валідності.

На нашу думку, емоційний інтелект вирішально впливає на рівень психологічної безпеки особистості. На яку б модель емоційного інтелекту ми не спирались, можемо констатувати: здатність розпізнавати власні емоції, керувати ними, уміння розпізнавати емоційний стан, мотивацію та наміри інших, стійка самооцінка, що базується на самопізнанні та самоприйнятті, є серйозними перешкодами на шляху негативних емоційних впливів, прихованих маніпуляцій свідомістю через ЗМІ чи діяльність сект, маркетингових пірамід, позасвідомо мотивованої віктимної чи антисоціальної поведінки. Відтак дослідження емоційного інтелекту, методів його діагностики та стратегій психокорекції є актуальною темою вітчизняної практичної й теоретичної психології.

Тому **метою** нашої статті є дослідження можливостей побудови теоретичного дискурсу, який би пояснював механізми віктимної поведінки крізь призму моделі емоційного інтелекту авторства Дж. Мейер, М. Селовой.

**Виклад основних положень.** Віктимологія як наука про жертв злочинів має чималі напрацювання у сфері вивчення психології жертв-

ви та злочинця. У фаховій літературі можна знайти низку визначень віктимності і як соціально-культурного феномена, і як індивідуальної риси особистості. Зокрема, М.Ю. Кондратьєв, В.А. Ільїн визначають віктимність як особливість, що характеризує властивість індивіда ставати жертвою зовнішніх обставин і активності соціального оточення, свого роду особистісну готовність ставати жертвою в тих умовах взаємодії з іншими і впливу інших, які у цьому плані виявляються нейтральними, «не небезпечними» для інших особистостей. На думку цих науковців, віктимність достатньо жорстко корелює з неадекватно заниженою самооцінкою, нездатністю або небажанням відстоювати власну позицію і брати на себе відповідальність за прийняття рішення в проблемних ситуаціях, з надмірною готовністю приймати позицію іншого як безсумнівно правильну, а інколи з патологічним прагненням до підпорядкування, з безпідставним почуттям провини [8].

В.А. Туляков розглядає віктимність як відхилення від норм безпечної поведінки, що реалізується через сукупність соціальних, психічних і моральних виявів. До першої групи виявів він відносить статусні характеристики жертви і поведінкові відхилення від норм індивідуальної та соціальної безпеки, до другої – власне патологічну віктимність, страх злочинності та інших аномалій, до третьої – інтеріоризацію віктимогенних норм, правил поведінки віктимної та злочинної субкультури, віктимні внутрішньо особистісні конфлікти. Отож, учений вводить низку соціально-психологічних термінів, які описують феноменологію віктимності, – «патологічна віктимність», «віктимогенні норми», «віктимогенна субкультура» тощо [9].

К.В. Вишневецький виділяє два рівні потенційної віктимності особистості: первинний – ґрунтується на соціальному статусі людини, детермінований її приналежністю до певної соціальної страти, яка має ті чи інші статусні характеристики на рівні соціуму: вторинний – зумовлений індивідуальними рисами особистості. Перший рівень стає контекстом для конкретного втілення другого. Обидва взаємно впливають та потенціюють один одного. Учений підкреслює, що «соціальні фактори, соціальний статус особистості, її стратова приналежність визначають комплекс основних потенцій віктимності, а особистісні якості через моделі способу життя і механізми поведінки... є реалізаторами цих потенцій... Соціальна віктимність індивідуалізується і реалізується під впливом особистісного та ситуативного факторів». Серед чинників, які визначають криміногенну віктимізацію соціальних груп та окремих індивідів у сучасному суспільстві, дослідник називає, зокрема, соціальну дезінтеграцію, зниження ефективності морально-правових регуляторів поведінки особистості, соціальну ізоляція особи-

стості, що призводить до недостачі соціальної підтримки, дефекти морально-правової соціалізації особистості [10].

Важливо також підкреслити, що, окрім соціальних та особистісних, є певні вікові фактори ризику віктимізації особистості. Чимало учених перелічують серед таких факторів специфічні анатомо-фізіологічні, гормональні, емоційно-особистісні та психосексуальні зміни дитячого та підліткового віку, які роблять потенційну жертву більш вразливою. У цьому віці зростає загроза сексуального насилля, жорстокого поводження, тілесних покарань та психологічного тиску не лише з боку сторонніх осіб, а навіть і в сім'ї. Чи не найбільшу шкоду можуть заподіяти такі спотворені типи батьківського ставлення, як депривація або симбіоз, що формують основи віктимної організації особистості – знижену самооцінку, почуття провини, безпорадності, меншовартості, підвищену тривожність, невпевненість у собі та пасивність особистості [11–14].

Емоційний інтелект згідно з визначенням Дж. Мейєра, М. Селовея є комплексом ментальних здатностей, які сприяють усвідомленню та розумінню власних емоцій та емоцій інших. Структура емоційного інтелекту охоплює чотири базові ментальні здатності: усвідомлена регуляція емоцій; розуміння (осмислення) емоцій; розрізнення та вираження емоцій; асиміляція емоцій у мисленні. Коротко розглянемо на вищеназвані базові здатності.

Здатність до усвідомленої регуляції емоцій передбачає наявність навиків, що допомагають не прямо, а опосередковано керувати емоційними реакціями, які виникають мимовільно та не можуть бути проконтрольовані безпосередньо. Серед таких навиків – переосмислення суб'єкта та об'єкта емоції, зміщення акцентів так, щоб суб'єкт міг зайняти активну позицію щодо події чи факту, які викликають емоцію (замість «світ страшний» – «я відчуваю страх»); свідоме обмеження чи збільшення потоку інформації, яка викликає ту чи іншу емоцію («подумаю про це пізніше» або, навпаки, «дізнаюсь про це більше») та інші. Усі вони спираються на механізми психологічного захисту різного рівня – від сублімації та почуття гумору до витіснення та заперечення.

Здатність до розуміння емоцій, а також їх розрізнення та вираження прямо корелює з інтелектуальним розвитком і соціальною компетентністю особистості – її обсягом знань, умінь і навиків, які стосуються соціальної комунікації. Нездатність до розпізнавання та називання власних емоцій – алекситимія за Р. Сіфнеос [15] – призводить до зростання кількості психосоматичних захворювань, важких психологічних станів тривоги, страхів, тривожно-депресивних розладів, наростання потенціалу емоційних «вибухів», станів незадоволення собою та життям, ігнорування важливих мотивів та потреб, труднощів у встановленні теплих, довірливих соціальних контактів, отримання соціальної підтримки [16].

Ментальний навик «асиміляції емоцій у мисленні», на думку Дж. Мейєра та М. Селовея, – це здатність до використання емоцій для підвищення якості та продуктивності мисленнєвої діяльності. Як комплексний навик, він пов'язаний також із мотиваційно-вольовою сферою, оскільки передбачає уміння використовувати продуктивний емоційний настрій для роботи, підтримувати та посилювати його для досягнення поставлених цілей, а також уміння відкладати безпосередню діяльність в емоційно несприятливих для її реалізації умовах.

Отож, складові емоційного інтелекту за Дж. Мейєром та М. Селовеєм як певні ментальні навички безпосередньо пов'язані з психологічним здоров'ям особистості – стійкістю та адекватністю її самооцінки, особистісною активністю, здатністю ефективно планувати життєві кроки та відповідно до цього управляти власною поведінкою. Вищезазначені риси знижують потенціал віктимності особистості. Отже, психологічне здоров'я особистості детермінує її здатність об'єктивно розпізнавати загрозу в різних ситуаціях та збільшує потенціал протистояння різним небезпекам. Іншими словами, високий рівень емоційного інтелекту знижує рівень віктимності.

**Висновки.** Віктимність як особистісна риса визначає диспозицію особи до потрапляння у ризиковані ситуації через невміння оцінювати потенційний ризик, мотивацію та наміри інших осіб. Емоційний інтелект – це компетентність у сфері емоцій, що охоплює здатність розуміти, асимілювати, розпізнавати та виражати свої емоції, регулювати ними під час ухвалення життєвих рішень. Уміння розпізнавати мотивацію та наміри інших як запоруку безпеки особистості можна досліджувати у контексті поняття емоційного інтелекту, у тому числі у контексті моделі Дж. Мейєра та М. Селовея.

Дослідження віктимності крізь призму концепції емоційного інтелекту дозволяє застосувати новий методологічний інструментарій для теоретичних та емпіричних досліджень, осмислення стратегій психологічної допомоги особам з підвищеним рівнем віктимності шляхом психологічної корекції ментальних складових емоційного інтелекту. Наступним кроком дослідження повинна бути експериментальна верифікація теоретичного обґрунтування зв'язку емоційного інтелекту та рівня віктимності із застосуванням спеціалізованих діагностичних методик.

1. Маслоу А. Мотивация и личность / Абрахам Маслоу. – СПб.: Евразия, 1999. – С. 77–105.
2. Белоусова З.И. Проблемы виктимного поведения личности / З.И. Белоусова, С.П. Гиренко. – Запорожье: Изд-во ЗГУ, 1996. – 64 с.
3. Ривман Д.В. Виктимология / Д.В. Ривман, В.С. Устинов – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2000. – 332 с.

4. Социальный и эмоциональный интеллект: от процессов к измерениям / под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. – М.: Ин-т психологии РАН, 2009. – 351 с.
5. Goleman N. Emotional intelligence / N. Goleman. – New York: Batnam books, 1995.
6. Bar-On R. Emotional intelligence Inventory (EQ-i) / R. Bar-On. – Toronto, Canada: Multy-Health System, 1997.
7. Сергиенко Е.А. Тест Дж. Мэера, П. Сэловея, Д. Карузо «Эмоциональный интеллект» (MSCEIT v. 2.0): руководство / Е.А. Сергиенко, И.И. Ветрова. – М.: Ин-т психологии РАН, 2010. – 176 с.
8. Кондратьев М.Ю. Азбука социального психолога-практика / М.Ю. Кондратьев, В.А. Ильин. – М.: ПЕРСЭ, 2007. – 464 с.
9. Туляков В.А. Виктимология: социальные и криминологические проблемы / В.А. Туляков. – Одесса: Юридична література, 2000. – 336 с.
10. Вишневецкий К.В. Криминогенная виктимизация социальных групп в современном обществе: дисс. ... доктора юрид. наук: 12.00.08 / Кирилл Валерьевич Вишневецкий; Московский университет МВД РФ. – М., 2008. – 398 с.
11. Ильина С.В. Влияние пережитого в детстве насилия на возникновение личностных расстройств / С.В. Ильина // Вопросы психологии. – 2009. – № 6 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.voppsy.ru/journals\\_all/issues/1998/986/986065.htm](http://www.voppsy.ru/journals_all/issues/1998/986/986065.htm)
12. Миллер А. Вначале было воспитание / А. Миллер; пер. с англ. – М.: Академический проект, 2003. – 464 с.
13. Зиновьева Н. О. Психология и психотерапия насилия. Ребенок в кризисной ситуации / Н.О. Зиновьева, Н.Ф. Михайлова. – СПб.: Речь, 2003. – 248 с.
14. Мэш Э. Детская патопсихология. Нарушения психики ребенка / Э. Мэш, Д. Вольф. – СПб.: ПРАЙМ\_ЕВРОЗНАК, 2003. – 384 с.
15. Гараян Н.Г. Концепция алекситимии / Н.Г. Гараян, А.Б. Холмогорова // Журнал социальной и клинической психиатрии. – 2003. – № 1. – С. 128–145.
16. Холмогорова А.Б. Принципы и навыки психогигиены эмоциональной жизни / А.Б. Холмогорова, Н.Г. Гараян // Психология мотивации и эмоций / под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, М.В. Фаликман. – М.: АСТРЕЛЬ, 2002. – С. 548–556.

**Мединская Ю.Я. Уровень эмоционального интеллекта как детерминанта психологической безопасности личности**

*Освещены теоретические аспекты связи уровня эмоционального интеллекта с психологической безопасностью личности.*

**Ключевые слова:** *эмоции, эмоциональный интеллект, виктимность, психологическая безопасность, личность.*

**Medynska J.J. Level of emotional intelligence as a determinant of personal psychological safety**

*The article deals with theoretical aspects of connection between emotional intelligence level and psychological safety of the individual.*

**Key words:** *emotions, emotional intelligence, vikty mnist, psychological safety, personality.*